

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ

Το ανεπίκριτο «φάρμακον»:
Η ανάγνωση του Φαίδρου από τον Ζακ Ντερριντά
στο Πλάτωνος φαρμακεία

GERASIMOS KAKOLIRIS

The "Undecidable" *Pharmakon*:
Derrida's Reading of Plato's *Phaedrus*

ABSTRACT: This article challenges Jacques Derrida's approach to Plato's *Phaedrus* by calling into question the attribution of an essential "undecidability" to the word "pharmakon." The process of questioning is articulated at two levels. At the first level, it calls into question Derrida's claim that the unity of a word "precedes" the opposition between [its] different effects," that is, that precedes the multiplicity of its linguistic uses, thereby undermining any effort to make a word mean only one thing in actual discourse. Part of the aim of this presentation is to render obvious the effect of Saussurean linguistics upon Derrida's position, in particular, with the primacy that Saussure attributes to *langue* (the formal system of language) in relation to *parole* (the individual linguistic utterance). This is then complemented, and deepened, by a calling into question of the philosophical status which Derrida accords to this "undecidability" through the presentation of an alternative philosophical perspective: the "undecidability" of *pharmakon* is not of a linguistic nature but, rather, stems from the multiple perspectives from which its effects can be approached.

Η ανάγνωση του Φαίδρου του Πλάτωνα από τον Ζακ Ντερριντά στο Πλάτωνος Φαρμακεία αναζητά εκείνη τη δυσδιάκριτη, αλλά αναπόφευκτη λογική μέσω της οποίας το κείμενο αποδομεί τις πλέον ριζωμένες μεταφυσικές υποθέσεις του. Το «τυφλό σημάδι» (*tache aveugle*) μέσω του οποίου ο Ντερριντά επιδιώκει να ανιχνεύσει αυτή τη συγκαλυμμένη κειμενική λογική στο κείμενο του Πλάτωνα είναι η λέξη *φάρμακον*. Δύο από τις κύριες σημασίες της είναι «ίαμα» και «δηλητήριο», δύο σημασίες μεταξύ τους αντίθετες, οι οποίες δύσκολα θα μπορούσαν να συνυπάρξουν στην ίδια γλωσσική εκφορά ή στο ίδιο πλαίσιο χρήσης χωρίς αντίφαση. Ωστόσο, αυτός είναι ακριβώς και ο ισχυρισμός του Ντερριντά: ότι οι δύο αντίθετες σημασίες της λέξης είναι παρούσες μαζί παντού

στο κείμενο του Πλάτωνα ματαιώνοντας κάθε προσπάθεια των σχολιαστών ή των μεταφραστών ή ακόμα και του ίδιου τον Πλάτωνα να επιλεγεί η μία ή η άλλη σημασία ανάλογα με το πλαίσιο.

Η έρευνα του Ντερριντά στο πλατωνικό κείμενο παίρνει τη «διπλή» μορφή της αποδομητικής ανάγνωσης. Η «πρώτη» ανάγνωση ασχολείται με τον υποβιβασμό της γραφής από τον Πλάτωνα και σκιαγραφεί τις προεκτάσεις αυτού του υποβιβασμού, από τον οποίο προέρχεται το πλατωνικό σύστημα των μεταφυσικών αντιθέσεων. Με άξονα την ανατρεπτική λειτουργία του αμφίσημου *φαρμάκου*, η «δεύτερη» ανάγνωση ανακαλύπτει ένα άλλο κείμενο στον Πλάτωνα, το οποίο έχει απωθηθεί από την ιστορία των πλατωνικών ερμηνειών, εν μέρει λόγω των ατυχών επιλογών σχετικά με τη μετάφραση της έννοιας *φάρμακον*, οι οποίες συνήθως επικαλύπτουν την αντιφατική δύναμη αυτού του όρου στο πλατωνικό κείμενο και, εν μέρει, λόγω των οντολογικών δεσμεύσεων της γλώσσας μας.¹

Συνεπώς, όπως παρατηρεί ο Walter Brogan, η εστίαση του Ντερριντά σε αυτήν την ελάχιστα προσεγμένη και ποικιλοτρόπως μεταφρασμένη λέξη αποκαλύπτει τον λειτουργικό της χαρακτήρα ως προς τη διατήρηση του πλατωνικού λόγου εντός του «κλειού» (*clôture*) των μεταφυσικών αντιθέσεων και ιεραρχικών αξιών, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος αυτός διαφέρει από τις συστηματικές δομές που (ανα)παράγει. Η λέξη *φάρμακον* έχει για τον Πλάτωνα, όπως το «αναπλήρωμα/συμπλήρωμα» (*supplément*) για τον Ρουσσώ, μια αναπληρωματική/συμπληρωματική δύναμη και μια αμφίσημη σημασία που διακόπτει τη φαινομενική καθαρότητα και την ανόθευτη «παρουσία» που ο Πλάτων βλέπει ως σκοπό και εγγύηση του φιλοσοφικού λόγου.²

Κεντρικό ρόλο στο επιχείρημα του Πλάτωνα γύρω από την καταδίκη της γραφής διαδραματίζει ένας μύθος, σύμφωνα με τον οποίο ο Θευθ, ο εφευρέτης της γραφής, προσφέρει την εφεύρεσή του ως ένα χρήσιμο εργαλείο στον θεό-βασίλιά της Αιγύπτου. Ο βασιλιάς, ωστόσο, απορρίπτει τη γραφή ως επικίνδυ-

¹ Στο *Θέσεις*, ο Ντερριντά υποστηρίζει τα εξής: «Η “καθημερινή γλώσσα [langue usuelle]” δεν είναι ούτε αθώα ούτε ουδέτερη. Είναι η γλώσσα της δυτικής μεταφυσικής, και κουβαλά όχι μόνο έναν αξιοσημείωστο αριθμό προϋποθέσεων όλων των ειδών, αλλά προϋποθέσεων που συνδέονται άρρηκτα με τη μεταφυσική και συγκροτούν ένα σύστημα» (Jacques Derrida, *Θέσεις*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2006, σ. 34· γαλλ.: *Positions*, Les Éditions de Minuit, Παρίσι 1972, σ. 29). Η άποψη ότι οι σημασιολογικές και γραμματικές δομές της γλώσσας μας είναι σφηνωμένες βαθιά σε μεταφυσικές «προϋποθέσεις» είναι αποδεκτή και από τον Νίτσε, ο οποίος παρατηρεί: «Φοβάμαι πως δεν πρόκειται ν' απαλλαγούμε ποτέ από το Θεό αφού πιστεύουμε ακόμη στη γραμματική» (Νίτσε, *Το λυκόφως των ειδώλων*, μτφρ. Ζήσης Χαρίλας, Εκδοτική Θεσ/νίκης, σ. 30).

² Walter Brogan, «Plato's *Pharmakon*: Between Two Repetitions», στο Hugh J. Silverman (επιμ.), *Derrida and Deconstruction*, Routledge, Λονδίνο 1989, σ. 7.

νη και περιττή. Η λέξη εμφανίζεται στο μύθο, όταν ο Θευθ εξυμνεί τη γραφή ως *φάρμακον*. Ο Θευθ παρουσιάζει στον θεό-βασιλιά τη γραφή ως εξής:

Ιδού, ω Βασιλιά, είπε ο Θευθ, μια γνώση (το *μάθημα*) που θα έχει ως αποτέλεσμα να κάνει τους Αιγυπτίους πιο μορφωμένους και πιο ικανούς να θυμούνται (σοφότερους και μνημονικότερους): η μνήμη όπως και η μόρφωση βρήκαν το γιατρικό τους (*φάρμακον*) [remède].³ (ΠΦ 83/DIS 89)⁴

Για να απαντήσει αμέσως μετά ο βασιλιάς στον Θευθ:

«Ασύγκριτε δάσκαλε των τεχνών, Θευθ, άλλος είναι εκείνος ο άνθρωπος που είναι ικανός να φέρει στον κόσμο τον θεσμό μιας τέχνης, άλλος εκείνος που είναι ικανός να εκτιμήσει τι μέρος βλάβης ή ωφελείας περιέχει αυτή η τέχνη για τους ανθρώπους που πρόκειται να τη χρησιμοποιήσουν. Και τώρα, να που εσύ με την ιδιότητά σου του πατέρα των χαρακτήρων της γραφής (*πατήρ ὦν γραμμάτων*), από εύνοια προς αυτούς, τους απέδωσες ως κατηγορήματα τα εντελώς αντίθετα (*τοῦναντίον*) από τα πραγματικά τους αποτελέσματα! Διότι αυτή η γνώση θα έχει ως αποτέλεσμα, σε όσους θα την αποκτήσουν, να κάνει τις ψυχές τους να ξεχνούν, επειδή θα πάψουν να ασκούν τη μνήμη τους (*λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίῃ*): πράγματι, δίνοντας πίστη στο γραπτό, από έξω, χάρη σε ξένα αποτυπώματα (*διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἄλλοτρίων τύπων*), κι όχι από μέσα και χάρη σ' αυτούς τους ίδιους, θα ανακαλούν στη μνήμη τους τα πράγματα (*οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμνησσκομένους*). Δεν είναι λοιπόν για τη μνήμη, είναι για την υπόμνηση το γιατρικό [remède] που ανακάλυψες (*οὐκὼν μνήμης ἀλλὰ ὑπομνήσεως φάρμακον ἤρεσ*). Και σε ό,τι αφορά τη μόρφωση (*Σοφίας δέ*), είναι το ομοίωμά της (*δόξαν*) αυτό που προμηθεύεις στους μαθητές σου και όχι η πραγματικότητα (*ἀλήθειαν*): αφού, όταν με τη βοήθειά σου θα έχουν παραγεμίσει με γνώσεις δίχως να έχουν διδαχθεί, θα φαίνονται ικανοί να κρίνουν χίλια πράγματα, ενώ τις πιο πολλές φορές θα τους λείπει κάθε κρίση, και θα είναι εξάλλου ανυπόφοροι, επειδή θα μοιάζουν με ανθρώπους μορφωμένους (*δοξόσοφοι*) αντί να είναι άνθρωποι μορφωμένοι (*ἀντὶ σοφῶν*)!» (ΠΦ 125/DIS 126-127)⁵

³ Για να μπορέσει ο αναγνώστης να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς την ανάγνωση του *Φαίδρου* από τον Ντερριντά, θα παραθέτουμε την απόδοση στα ελληνικά της γαλλικής μετάφρασης του *Φαίδρου* του Léon Robin, από τον Χ. Γ. Λάζο στο *Πλάτωνος φαρμακεία* (Platon, *Phèdre*, μτφρ. Léon Robin, 7η έκδοση, Société d'Éditions «Les Belles-Lettres», «Collection des Universités de France»), Παρίσι 1970). Το αρχαίο κείμενο θα παρατίθεται σε υποσημείωση.

⁴ «Τοῦτο δέ, ὦ βασιλεῦ, τὸ μάθημα», ἔφη ὁ Θεῦθ, «σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει· μνήμης τε γὰρ καὶ σοφίας φάρμακον ἡρέθη» (*Φαῖδρος* 274e).

⁵ Ὡς τεχνικώτατε Θεῦθ, ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατὸς τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ κρίναι τὴν ἔχει μοῖραν βλάβης τε καὶ ὠφελίας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι· καὶ νῦν [275a] σύ, πατήρ ὦν γραμμάτων, δι' εὐνοίαν τοῦναντίον εἶπες ἢ δύναται. τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίῃ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἄλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἀναμνησσκομένους· οὐκὼν μνήμης ἀλλὰ ὑπομνήσεως φάρμακον

Ο Léon Robin, του οποίου τη γαλλική μετάφραση του Φαίδρου χρησιμοποιεί ο Ντερριντά, μεταφράζει το *φάρμακον* στο παραπάνω απόσπασμα ως *remède* – *ίαμα*.⁶ Για τον Ντερριντά, αν και η μετάφραση του φαρμάκου με τη λέξη «ίαμα» «δεν είναι βεβαίως ανακριβής» (ΠΦ 116/DIS 120), με το να επιλέγει ο Robin εκείνη την καταγεγραμμένη σημασία της λέξης *φάρμακον* που «βγάζει καλύτερο» νόημα σε μια ορισμένη παράγραφο, περιορίζει και πολώνει την αμφισημία της.⁷ Επειδή είναι μάλλον προφανές ότι η δηλωμένη πρόθεση του Θευθ είναι να τονίσει την αξία της εφεύρεσής του, η μετάφραση του *φαρμάκου* ως *ίαματος* (περιστρέφει τη λέξη γύρω από τον παράξενο και άορατο άξονά της και την παρουσιάζει μόνον από τον έναν, τον πλέον καθησυχαστικό, πόλο της. Αυτό το γιατροσόφι [*médecine*] είναι ευεργετικό, παράγει και επισκευάζει, συσσωρεύει και γιατρεύει, αυξάνει τη γνώση και μειώνει τη λήθη) (ΠΦ 116-7/DIS 120). Ωστόσο η μετάφραση του *φαρμάκου* με τη λέξη «ίαμα» σβήνει, δια της εξόδου από την ελληνική γλώσσα, τον άλλο πόλο που διατηρείται ως απόθεμα μέσα στη λέξη *φάρμακον*: «Καταργεί τους πόρους της αμφισημίας και καθιστά δυσκολότερη, αν όχι αδύνατη, την κατανόηση του συγκεκριμένου» (ΠΦ 117/DIS 120).

Από την άλλη πλευρά, η απόκριση του βασιλιά προϋποθέτει ότι η δραστηκότητα του *φαρμάκου* μπορεί να αντιστραφεί: να επιδεινώσει το κακό αντί να το θεραπεύσει. Για τον Ντερριντά, ο Θευθ, σύμφωνα με τον βασιλιά, «επέδεδξε την ανάποδη και όχι την όψη των αληθινών αποτελεσμάτων της γραφής. Για να προσδώσει αξία στην επινόησή του, ο Θευθ μετέβαλε κατ' αυτόν τον τρόπο τη φύση του *φαρμάκου*, είπε το αντίθετο (τουναντίον) από αυτό που είναι ικανή να κάνει η γραφή. Έκανε ένα δηλητήριο [*poison*] να περάσει για *ίαμα* [*remède*]» (ΠΦ 118/DIS 121). Έτσι η μετάφραση του *φαρμάκου* ως «ίαμα» φαίνεται να σέβεται αυτό που ο βασιλιάς λέει ότι είπε ο Θευθ παρά το θέλω-να-πω (*vouloir-dire*) του Θευθ, δηλαδή του Πλάτωνα. Έτσι από την σκοπιά του βασιλιά, σκοπιά η οποία δίνεται από το κείμενο του Πλάτωνα ως η αλήθεια της εφεύρεσης του Θευθ, ο Θευθ «μάλιστα έπαιξε με τη λέξη, διακόπτοντας, για τις ανάγκες της υπόθεσής του, την επικοινωνία ανάμεσα στις δύο αντίθετες αξίες»,

ἥρες. σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις· πολὺήκοοι γάρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὥς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες, καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξάσοφον γεγονότες ἂντί σοφῶν» (274e-275b).

⁶ Με τον ίδιο τρόπο αποδίδει το *φάρμακον* και ο Émile Chambry (Platon, *Phèdre*, GF-Flammarion (Le banquet), Παρίσι 1992, 1964, σ. 191) όπως και ο Luc Brisson, (Platon, *Phèdre*, βελτιωμένη έκδοση, Παρίσι: GF-Flammarion, 2000, 1989, σ. 178).

⁷ Αυτήν την αμφισημία φαίνεται να σέβεται η αγγλική μετάφραση του Φαίδρου των Alexander Nehamas & Paul Woodruff, η οποία αποδίδει το *φάρμακον* ως *potion* – ποτό ιαματικό ή δηλητηριώδες (Plato, *Phaedrus*, Εκδόσεις Hackett, Ινδιανάπολις / Κέμπριτζ 1995, σ. 79).

πράγμα που εν μέρει δικαιολογεί και τη μετάφραση του *φαρμάκου* με τη λέξη «*ίαμα*». Όμως, για τον Ντερριντά:

«[...] ο βασιλιάς την αποκαθιστά, κάτι που η μετάφραση δεν το λαμβάνει υπόψη της. Εντούτοις οι δύο συνομιλητές παραμένουν πάντα, ό,τι κι αν κάνουν και είτε το θέλουν είτε όχι, μες την ενότητα του ίδιου σημαίνοντος. Ο λόγος τους εκεί μέσα παίζει, πράγμα που δεν συμβαίνει πλέον στη γαλλική μετάφραση» (ΠΦ 118/DIS 121).

Ο Ντερριντά θα καταλήξει ότι τα προβλήματα της μετάφρασης και της ερμηνείας συνδέονται με τη λογική της δυτικής μεταφυσικής που απαιτεί το διαμελισμό και διαχωρισμό της αντιφατικής δύναμης της λέξης *φάρμακον* (δηλαδή, την ικανότητά της να σημαίνει ταυτόχρονα και *ίαμα* και *δηλητήριο*) σε δύο αντίθετους μεταξύ τους όρους, έτσι ώστε η αντίφαση να πάψει να υφίσταται. Το *ίαμα* είναι το αντίθετο του *δηλητηρίου* και γι' αυτό δεν αποτελεί *δηλητήριο*. Το ένα αποκλείει το άλλο. Όπως επισημαίνει σχετικά:

Όλες οι μεταφράσεις στις γλώσσες που είναι κληρονόμοι και θεματοφύλακες της δυτικής μεταφυσικής παράγουν συνεπώς ένα αποτέλεσμα *ανάλυσης* που καταστρέφει βιαιώς το *φάρμακον*, που το ανάγει σε ένα από τα απλά στοιχεία του καθότι, κατά έναν παράδοξο τρόπο, το ερμηνεύει με αφετηρία το *μεταγενέστερο* που το ίδιο κατέστησε δυνατό. Κατά συνέπεια, μια τέτοια ερμηνευτική μετάφραση είναι εξίσου βίαιη όσο και ανίσχυρη: καταστρέφει το *φάρμακον* αλλά ταυτοχρόνως απαγορεύει στον εαυτό της να έχει πρόσβαση σ' αυτό και το αφήνει άθικτο στην κρύπτη του (ΠΦ 120/DIS 122).

Για τον Ντερριντά «αυτό το κόψιμο του περάσματος μεταξύ των αντιθέτων αξιών είναι ήδη το ίδιο ένα αποτέλεσμα του “πλάτωνισμού”, η συνέπεια ενός έργου που έχει ήδη αρχίσει μέσα στο κείμενο που μεταφράζεται, μέσα στη σχέση του “Πλάτωνα” με τη “γλώσσα” του» (ΠΦ 119/DIS 123). Έτσι ξαφνικά φαίνεται να έχουμε μια μετακύληση ευθυνών. Η μομφή γι' αυτήν την ερμηνευτική βία που ασκείται πάνω στο *φάρμακον* δεν απευθύνεται τώρα αποκλειστικά στη μετάφραση του Robin, καθώς και ο ίδιος ο Πλάτων, όπως ισχυρίζεται ο Ντερριντά, προσπαθεί κάθε φορά να θέσει την αμφισημία της λέξης υπό έλεγχο. Έτσι, στην περίπτωση της αναφοράς του Σωκράτη στη Φαρμακεία στην αρχή του *Φαίδρου* (229c-d) (ΠΦ 73-74/DIS 86-87) ή στον *Τίμαιο* (89a-c) (ΠΦ 122-124/DIS 124-126), ο Πλάτων, όπως και στην περίπτωση του αιγυπτιακού μύθου, αποφασίζει υπέρ της αρνητικής έννοιας, όπου το *φάρμακον* εμφανίζεται ως κάτι που θα πρέπει κανείς να αποφεύγει. Άλλες φορές, όπως στην περίπτωση του *Κριτία* (ΠΦ 160/DIS 154), του *Χαρμίδα* (155d-156a) (ΠΦ 160-161/DIS 154-156) και της *Πολιτείας* (595a) (ΠΦ 181/DIS 171-172) το *φάρμακον* παρουσιάζεται ως γιατρικό, ενώ του επιτρέπεται να έχει ένα ουσιαστικά ωφέλιμο αποτέλεσμα στον *Πρωταγόρα* (354a-b) (ΠΦ 120/DIS 123) και τον *Φίληβο* (45e-46a) (ΠΦ 120-121/DIS 123). Κατ' αυτό τον τρόπο, «ενώ», σύμφωνα με τον Ντερριντά,

«στον Φίληβο και τον Πρωταγόρα, το φάρμακον, επειδή είναι οδυνηρό, φαίνεται κακό ενώ είναι ευεργετικό, [...] στον Φαίδρο, όπως και στον Τίμαιο, δίνεται σαν ένα ευεργετικό ίαμα ενώ η αλήθεια είναι ότι είναι επιβλαβές» (ΠΦ 126/DIS 128). Έτσι, στο σύνολο του πλατωνικού έργου, μια καλή αμφισημία του φαρμάκου φαίνεται να εναλλάσσεται διαρκώς με μια κακή αμφισημία του φαρμάκου. Όμως και στις δύο περιπτώσεις, «αυτή την αμφισημία, ο Πλάτων [...] θέλει να τη θέσει υπό έλεγχο, θέλει ο ορισμός της να διέπεται από την απλή και ξεκάθαρη αντίθεση: του καλού και του κακού, του εντός και του εκτός, της αλήθειας και του ψεύδους, της ουσίας και του φαινομένου» (ΠΦ 126/DIS 127).

Ωστόσο, η γλώσσα, σύμφωνα με τον Ντερριντά, δεν επιδέχεται μια τέτοια επιβολή και, παρά τις «προθέσεις του συγγραφέα που είναι γνωστός με το όνομα Πλάτων» (ΠΦ 114/DIS 119), η αμφισημία παραμένει ανεπίλυτη στο κείμενο, οι σημασίες διαρκώς διασταυρώνονται. Ο Ντερριντά παραθέτει ένα ακόμα παράδειγμα, αυτή τη φορά από τον Φαίδωνα. Ο συγκεκριμένος διάλογος αναφέρεται στις τελευταίες ώρες του Σωκράτη και στο θάνατό του μέσω του φαρμάκου.⁸ Το φάρμακον που δίνεται στο Σωκράτη ως δηλητήριο και ως εκ τούτου ο Πλάτων το προβάλλει ως κάτι «κακό», αποτελεί επίσης «μέσο απολύτρωσης, δυνατότητα σωτηρίας και καθαρτήρια δύναμη». Το φάρμακον που επιφέρει το θάνατο μπορεί την ίδια ακριβώς στιγμή να «μυεί στη θέαση του είδους και στην αθανασία της ψυχής» (ΠΦ 163/DIS 157). Συνεπώς, το φάρμακον είναι δηλητήριο-γιατρικό και όχι δηλητήριο ή γιατρικό.⁹ Η δικαιολόγηση της αμφισημίας του φαρμάκου σε αυτήν την περίπτωση βασίζεται στο γενικότερο πλαίσιο που θέτει ο συγκεκριμένος πλατωνικός διάλογος: ο Φαίδων είναι ένας διάλογος γύρω από την αθανασία της ψυχής, ο οποίος διεξάγεται λίγο πριν από τον θάνατο του Σωκράτη. Έτσι, ακόμα κι όταν ο Πλάτων τοποθετεί αυτή τη λέξη στα συμφραζόμενά της με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά να οδηγήσει τη

⁸ «Αυτός, ὦ Φαίδων, παρεγένου Σωκράτει ἐκείνη τῇ ἡμέρᾳ ἣ τὸ φάρμακον ἔπιεν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ, ἢ ἄλλου του ἤκουσας;» (Φαίδων, 57a). Άλλες εμφανίσεις της λέξης φάρμακον στο ίδιο κείμενο έχουμε στους στίχους 57b, 63d-e, 115a, 115d, 116c, 116d, 117a. Επίσης ο Ντερριντά χρησιμοποιεί το κείμενο του Φαίδωνα και την εμφάνιση σε αυτό της λέξης φάρμακον ως ένα ακόμα παράδειγμα «μεταφραστικής βίας». Είναι εύκολα ανιχνεύσιμοι, σε αυτό το πλαίσιο, οι λόγοι που επέβαλαν τη μετάφραση του φαρμάκου ως δηλητηρίου (poison) από τον Léon Robin. Το φάρμακον προκάλεσε τον θάνατο του Σωκράτη και είναι λογικό η μετάφραση να επικεντρωθεί στις δηλητηριώδεις του πλευρές. Παρόλα αυτά, η μετάφραση, σύμφωνα με τον Ντερριντά, αποτυγχάνει να αποδώσει τη dualικότητα του φαρμάκου και σε αυτήν την περίπτωση.

⁹ Επίσης, η Απολογία τελειώνει με τα εξής λόγια του Σωκράτη: «Αλλά ώρα είναι βέβαια να πηγαίνουμε πλέον, εγώ μεν για τον θάνατο, σεις δε για τη ζωή· ποιοι όμως στο καλύτερο πηγαίνουμε απ' τους δυο μας, άδηλο σ' όλους· το ξέρει μόνον ο θεός» (Πλάτων, Απολογία Σωκράτους, μτφρ. Κ. Κουραβέλος, «Ι. Ζαχαρόπουλος», Αθήνα, 42a1-3). Το κώνιο, δηλητήριο που αφαιρεί τη ζωή, μπορεί για τον Σωκράτη να αποδειχθεί ίαμα.

σημασία της σε μία μόνο από αυτές τις δύο κατευθύνσεις, η αμφισημία της λέξης παραμένει σε ισχύ στο πλατωνικό κείμενο:

Αυτή η φαρμακευτική μη-υπόσταση δεν αφήνεται να χειραγωγηθεί με πλήρη ασφάλεια, ούτε ως προς το είναι της, αφού δεν διαθέτει, ούτε ως προς τα αποτελέσματά της, που μπορούν ακατάπαυστα να αλλάζουν κατεύθυνση και νόημα. Έτσι η γραφή, που ο Θευθ την ανήγγειλε σαν *ίαμα*, σαν ευεργετικό παρασκεύασμα, στη συνέχεια αντιστράφηκε και καταγγέλθηκε από τον βασιλιά, έπειτα στη θέση του βασιλιά, από τον Σωκράτη, σαν υπόσταση επιβλαβής και φίλτρο της λήθης. Αντιστρόφως, αν και αυτό δεν είναι αμέσως αναγνώσιμο, το κώνειο, αυτό το ποτό που στον Φαίδωνα ποτέ δεν έχει άλλο όνομα πέραξ *φάρμακον*, παρουσιάζεται στον Σωκράτη σαν ένα δηλητήριο αλλά, κάτω από την επίδραση του σωκρατικού λόγου και τη φιλοσοφική απόδειξη του Φαίδωνα, μεταμορφώνεται σε μέσο απολύτρωσης, δυνατότητα της σωτηρίας και καθαρτήρια δύναμη. Το κώνειο έχει ένα αποτέλεσμα οντολογικό: μυεί στη θέαση του είδους και στην αθανασία της ψυχής. Έτσι το παίρνει ο Σωκράτης (ΠΦ 163/DIS 157).

Έτσι, ενώ ο Πλάτων θέλει να δώσει έμφαση σε ένα από τα δύο εκ διαμέτρου αντίθετα σημαίνόμενα του σημαίνοντος *φάρμακον*, το κείμενο, το οποίο περιλαμβάνει και τις δύο στάσεις, αναβάλλει την επιλογή είτε του ενός είτε του άλλου. Αυτό που φαινόταν να συγκροτείται βάσει της διαζευκτικής λογικής τού είτε... είτε καταλήγει να υπακούει στη «συμπληρωματική/αναπληρωματική λογική» (*logique de la supplémentarité*)¹⁰ τού και... και. Το *φάρμακον* είναι συνάμα (*à la fois*) και *ίαμα* και δηλητήριο, και καλό και κακό, και ωφέλιμο και επιβλαβές. Το *φάρμακον* αποτελεί ένα επικίνδυνο όφελος και έναν ωφέλιμο κίνδυνο. Τελικά δεν μπορεί κανείς να διαχωρίσει «το *ίαμα* από το δηλητήριο, το καλό από το κακό, το αληθές από το ψευδές, το εντός από το εκτός, το ζωτικό από το θανατηφόρο, το πρώτο από το δεύτερο κ.λπ.» (ΠΦ 230-231/DIS 211). Το *φάρμακον*, όπως η γραφή ή όπως το συμπλήρωμα/αναπλήρωμα, και γιατρεύει και απειλεί, και κερδίζει και χάνει, και παράγει και αφαιρεί. Κάτι που δικαιολογεί την ιδιόμορφα ασύλληπτη σημασία της λέξης *φάρμακον*: «Θα το δούμε να υπόσχεται επ' άπειρον τον εαυτό του και πάντα να διαφεύγει από πόρτες κρυφές, που λάμπουν σαν καθρέπτες και οδηγούν σ' ένα λαβύρινθο» (ΠΦ 165/DIS 158-159). Αυτή είναι σημασία που βρίσκεται σε κατάσταση παραδόξου, σημασία που ταλαντεύεται αέναα ανάμεσα σε πόλους, που είναι αδύνατον να ακινητοποιηθεί σε κάποιο είδος σταθερής οντότητας ή υπόστασης:

Η ουσία του *φαρμάκου* είναι ότι μη έχοντας σταθερή ουσία, ούτε «ίδιον» χαρακτή-

¹⁰ Ζαχ Ντερριντά, *Περί γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, «Γνώση», Αθήνα 1990, σ. 369. Στα γαλλικά η λέξη *supplément* σημαίνει τόσο το «αναπλήρωμα» όσο και το «συμπλήρωμα». (Για τις δύο σημασίες της έννοιας βλ. στο ίδιο, σ. 251).

ρα, δεν είναι, με καμία από τις σημασίες της λέξης (μεταφυσική, φυσική, χημική, αλχημική), μια υπόσταση. Το φάρμακον δεν έχει καμία ιδεατή ταυτότητα, είναι άνευ είδους, ανειδές, και πρώτα απ' όλα επειδή δεν είναι μονοειδές (με το νόημα που ο Φαίδων αποδίδει στο είδος ως κάτι απλό: μονοειδές). Αυτό το (γιατρικό) δεν είναι ένα απλό. Αλλά δεν είναι ούτε κι ένα σύνθετο, ένα σύνθετον αισθητό ή εμπειρικό που μετέχει πολλών απλών ουσιών. Είναι μάλλον το προηγούμενο μέσον στο εσωτερικό του οποίου παράγεται η διαφοροποίηση εν γένει [*le milieu antérieur dans lequel se produit la différenciation en général*], και η αντίθεση ανάμεσα στο είδος και το έτερό του· αυτό το μέσον είναι ανάλογο με αυτό που αργότερα, μετά από και σύμφωνα με τη φιλοσοφική απόφαση, θα διατηρηθεί ως απόθεμα για την υπερβατική φαντασία, αυτή την «κρυμμένη μέσα στα βάθη της ψυχής τέχνη», που δεν ανήκει απλώς στην περιοχή ούτε του αισθητού ούτε του νοητού, ούτε της παθητικότητας ούτε της ενεργητικότητας. Το μέσον-στοιχείο θα είναι πάντα ανάλογο του μέσου-μεικτού (ΠΦ 162/DIS 156) (εμείς υπογραμμίζουμε).

Το φάρμακον είναι το «μέσον στο εσωτερικό του οποίου παράγεται η διαφοροποίηση εν γένει». Είναι το κοινό στοιχείο που μοιράζονται όλα τα επιμέρους σημαίνοντα του σημαίνοντος φάρμακον. Είναι αυτό που επιτρέπει στο «ίαμα», στο «δηλητήριο», στο «μαγικό φίλτρο» να στεγάζονται κάτω από το ίδιο σημαίνον. Δηλαδή είναι αυτό που τους επιτρέπει να αποκαλούνται φάρμακον. Είναι το σημείο στο οποίο τέμνονται τα αντίθετα. Το μέσο δια του οποίου καθορίζονται ως φάρμακον. Το φάρμακον δεν είναι παρά ο κοινός τους τόπος. Η όποια αντίθεσή τους ή η διαφορά τους, ο επιμερισμός τους, θα πρέπει να εκκινεί από αυτό το κοινό σημείο. Στο σημείο τομής τους, το «ίαμα» και το «δηλητήριο» παραμένουν αζεδιάλυτα μεταξύ τους:

Αν συνεπώς το φάρμακον είναι «αμφίσημο» [ambivalent], είναι ακριβώς επειδή συνιστά το μέσον μέσα στο οποίο αντιτίθενται τα αντίθετα, την κίνηση και το παιχνίδι που κάνει το ένα συνάρτηση του άλλου, που τα αντιστρέφει και τα κάνει να περνούν το ένα μες το άλλο (ψυχή/σώμα, καλό/κακό, εντός/εκτός, μήνη/λήθη, λόγος [parole]/γραφή, κτλ.). Είναι με αφετηρία αυτό το παιχνίδι ή αυτή την κίνηση που τα αντίθετα ή τα διαφορετικά καθελώνονται και διατάσσονται από τον Πλάτωνα. Το φάρμακον είναι η κίνηση, ο τόπος και το παιχνίδι, η (παραγωγή της) διαφορά(ς). Είναι η διαφορά της διαφοράς. Διατηρεί ως απόθεμα, κάτω από την απροσδιόριστη σκιά του και την αμφίρροπη εγρήγορσή του, τα διάφορα και τις διαφορές που η διάκριση πρόκειται να επιμερίσει. Οι αντιφάσεις και τα ζεύγη των αντιθέτων ανασύρονται από το βάθος αυτού του διακρίνοντος και διαφέροντος αποθέματος [*cette réserve diacritique et différenciant*]. Ήδη διαφέρον, αυτό το απόθεμα, επειδή «προηγείται» [*précéder*] της αντίθεσης των διαφορετικών αποτελεσμάτων, επειδή προηγείται των διαφορών ως αποτελεσμάτων, δεν έχει συνεπώς τη στιγμιαία και ακριβή απλότητα μιας *coincidentia oppositorum* (ΠΦ 164-165/DIS 158) (εμείς υπογραμμίζουμε).

Έτσι, για τον Ντερριντά, αυτή η αμφισημία του *φαρμάκου εν γένει*, του «ανεπίκριτου» ή «μη αποφασίσιμου» (*indécidable*)¹¹ *φαρμάκου*, ελέγχει κάθε απόφαση καθορισμού της σημασίας του μέσα στον λόγο. Η αμφισημία του *φαρμάκου* συνεχίζει να υφίσταται και μετά την κειμενική του πραγμάτωση ή την πραγμάτωσή του στον λόγο γενικά. Το παιχνίδι μεταξύ των διαφορετικών ή και αντιτιθέμενων πιθανοτήτων σημασίας του συνεχίζει να υφίσταται και μετά τη διαίρεσή του ή τον επιμερισμό του σε αυτές τις διαφορετικές ή αντίθετες πιθανότητες. Και αυτό λόγω του «προϋπάρχοντος» κοινού τους τύπου, λόγω αυτού του διάμεσου, το οποίο καθιστά τη μεταξύ τους επικοινωνία και υποκατάσταση δυνατή. Ως εκ τούτου, ενώ το *φάρμακον* μπορεί ανάλογα με το πλαίσιο να διαχωρίζεται και να σημαίνει είτε «ιάμα» είτε «δηλητήριο» είτε «φίλτρο», δεν μπορεί να χρησιμοποιείται στον λόγο μόνο με τη μία του σημασία χωρίς να συμπαρασύρει και την άλλη, αντίθετη σημασία του:

Υπάρχει κάποιο παιχνίδι ή κάποιο τέχνασμα σ' αυτή τη σταυρωτή προσέγγιση; Αυτό συμβαίνει επειδή σε μια τέτοια κίνηση υπάρχει κυρίως το παιχνίδι και αυτό το χιαστό σχήμα επιτρέπεται, βλέπε προδιαγράφεται, από την αμφισημία [*ambivalence*] του *φαρμάκου*. Όχι μόνον από το δίπολο καλό/κακό, αλλά από τη διπλή μέθεξη στις διακριτές περιοχές της ψυχής και του σώματος, του αόρατου και του ορατού. Αυτή η διπλή μέθεξη, για μια ακόμα φορά, δεν αναμειγνύει δύο στοιχεία που προηγουμένως ήσαν χωρισμένα· παραπέμπει στο ίδιο που δεν είναι το ταυτόσημο, στο κοινό στοιχείο, στο μέσον κάθε δυνατού χωρισμού. Έτσι, η γραφή δίδεται ως αισθητό, ορατό, χωρικό αναπλήρωμα της *μνήμης*· στη συνέχεια αποδεικνύεται επιβλαβής και ναρκωτική για το αόρατο εντός της ψυχής, τη μνήμη και την αλήθεια. Αντιστρόφως το κώνειο δίδεται ως ένα επιβλαβές και ναρκωτικό δηλητήριο για το σώμα. Στη συνέχεια αποδεικνύεται ευεργετικό για την ψυχή, την οποία απελευθερώνει από το σώμα και την αφυπνίζει στην αλήθεια του είδους (ΠΦ 164/DIS 158).

Κατ' αυτό τον τρόπο, η αποδομητική ανάγνωση μεταχειρίζεται το κείμενο ως ένα «ανεπίκριτο» ή «μη-αποφασίσιμο» φαινόμενο. Παρά τις προθέσεις του συγγραφέα του, του αναγνώστη του ή του μεταφραστή του, το κείμενο στην ολότητά του αρνείται να επιλέξει μεταξύ των διαφορετικών σημασιών του *φαρμάκου*. Αρνείται να καθορίσει μια ορισμένη σημασία για το *φάρμακον*.

Μεταφράζοντας το *φάρμακον*

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να θίξουμε το ερώτημα της μετάφρασης της λέξης *φάρμακον* είτε ως *ιάματος* είτε ως *δηλητηρίου*. Κι αυτό, διότι μια εντελώς

¹¹ Ο γαλλικός όρος *indécidabilité* έχει αποδοθεί στα ελληνικά ως ανεπικρισία, μη αποκρισιμότητα ή μη αποφασισιμότητα. Αντίστοιχα, το *indécidable* έχει αποδοθεί ως ανεπίκριτο, μη αποκρίσιμο, μη αποφασίσιμο.

διαφορετική μεταφραστική επιλογή από αυτή του Léon Robin μας δίνεται από το Λεξικό των Liddel, Scott, Jones (LSJ)¹² το οποίο μεταφράζει το *φάρμακον* στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι ως *ίαμα* («healing remedy, medicine» or «cure») ή *δηλητήριο* («drug, healing or noxious») αλλά ως «a means of producing something», δηλαδή ως «το μέσον ή ο τρόπος δι' ου προκαλεί, παράγει ή επιτελεί τις τι». ¹³ Επομένως, ενώ κατά τον Θευθ η γραφή αποτελεί το *φάρμακον* για τη μνήμη και τη σοφία, δηλαδή «παράγει» μνήμη και σοφία, για τον βασιλιά η γραφή δεν αποτελεί *φάρμακον* της μνήμης και της σοφίας αλλά της υπόμνησης, δηλαδή «παράγει» υπόμνηση, κάτι που είναι εις «βάρος της σοφίας». Η μεταφραστική επιλογή του LSJ νομίζουμε ότι υποστηρίζεται από την αμέσως προηγούμενη πρόταση: «Τοῦτο δέ [...], τὸ μάθημα, [...] σοφωτέρους Αἰγυπτίους καὶ μνημονικωτέρους παρέξει» ή «τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετήσῃα» (274e-275a).

Συνεπώς, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το *φάρμακον* δεν φαίνεται να επιδεικνύει κάποια σημασιολογική αμφισημία. Και στην περίπτωση που αναφέρεται στη «μνήμη» ή τη «σοφία» και στην περίπτωση που αναφέρεται στην «υπόμνηση», το *φάρμακον* σημαίνει το ίδιο πράγμα: «μέσον παραγωγής» μνήμης και σοφίας ή υπόμνησης αντίστοιχα. Είδαμε ότι ο Ντερριντά στηρίζει την αμφισημία του *φαρμάκου* στη δήλωση του βασιλιά ότι «δι' εὐνοίαν τούναντίον εἶπες ἢ δύναται» (275a1-2), δηλαδή «εἶπες το αντίθετο από το πραγματικό αποτέλεσμα, το οποίο θα προκαλέσει». Σύμφωνα με την ανάγνωση του Ντερριντά, ο βασιλιάς απαντά στον Θευθ ότι, ενώ αυτός του παρουσίασε τη γραφή ως «ίαμα», αυτή έχει ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα, δηλαδή είναι «δηλητήριο». Εντούτοις, στη δική μας ανάγνωση, ο βασιλιάς θεωρεί ότι η εφεύρεση της γραφής θα φέρει ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που της αποδίδει ο Θευθ, δηλαδή αντί να αποτελέσει *φάρμακον* (μέσον παραγωγής) της μνήμης, θα αποτελέσει *φάρμακον* (μέσον παραγωγής) της υπόμνησης, δηλαδή, αντί να αναπτύξει τη μνήμη, θα αναπτύξει την υπόμνηση, γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα την ατονία της μνήμης. Η διαφωνία του βασιλιά με τον Θευθ σχετίζεται με τον προσδιορισμό του *πράγματος* του οποίου η γραφή αποτελεί *φάρμακον* (μέσον παραγωγής), αν αποτελεί δηλαδή *φάρμακον* μνήμης ή υπόμνησης, και όχι με το είδος *φαρμάκου* που είναι η γραφή, αν είναι δηλαδή *ίαμα* ή *δηλητήριο*. Φυσικά, για κάποιον ο οποίος θα σταθεί εν γένει στον τρόπο με τον οποίο ο Πλάτων παρουσιάζει το *φάρμακον* της γραφής ως παραγωγό υπόμνησης και όχι μνήμης και σοφίας, η γραφή είναι όντως επικίνδυνη ή βλαβερή.

¹² Henry George Liddel & Robert Scott, *Greek-English Lexicon*, αναθεωρημένο από τον Henri Stuart Jones.

¹³ Λεξικό *Δημητράκου*. Αντίστοιχα, στο Λεξικό *Σταματάκου* διαβάζουμε: «μέσον αποτελεσματικόν διά την απόκτησιν του ποθουμένου».

Ωστόσο, μια τέτοια διαπίστωση δεν σχετίζεται με κάποια ενδεχόμενη αμφισήμια του *φαρμάκου*, όπως υποστηρίζει ο Ντερριντά. Η μετάφραση όμως του *φαρμάκου* ως *ιάματος* ή *δηλητηρίου* και όχι ως *αμέσου* ή *τρόπου* δι' ου προκαλεί, παράγει ή επιτελεί τις τυ, προμηθεύει τον Ντερριντά με μια δυαδική αντίθεση προς αποδόμηση.

Η ίδια μετάφραση του *φαρμάκου* ως «a means of producing something» προτείνεται από το *LSJ* και στη μοναδική άλλη φορά που η λέξη απαντάται στον *Φαίδρο*:

ΦΑΙΔΡΟΣ: [...] θα σ' έπαιρνε κανείς για κάποιον ξένο που τον ξεναγούν και όχι για ντόπιο. Είναι γεγονός ότι δεν αφήνεις την πόλη, ούτε για να ταξιδέψεις πέρα από τα σύνορα, αλλά, μου φαίνεται, ούτε και για να βγεις έξω από τα τείχη!

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Καλέ μου φίλε, πρέπει να είσαι επιεικής μαζί μου: βλέπεις, μου αρέσει να μαθαίνω. Και ενώ η ύπαιθρος και τα δέντρα τίποτα δεν καταδέχονται να με διδάξουν, το αντίθετο συμβαίνει με τους ανθρώπους της πόλης. Εσύ, όμως, μου φαίνεται πως ανακάλυψες τη συνταγή [*drogue*]¹⁴ (σὺ μέντοι δοκεῖς μοι τῆς ἐμῆς ἐξόδου τὸ φάρμακον ἤρσηκέναι). Μήπως δεν οδηγούν τα πεινασμένα ζώα κουνώντας μπρος στη μύτη τους ένα κλαδί ή έναν καρπό; Το ίδιο μου κάνεις και εσύ: έτσι όπως κρατάς μπροστά μου λόγους δεμένους σε φυλλάδια (λόγοις... ἐν βιβλίοις), είναι φανερό ότι θα με κάνεις να γυρίσω όλη την Αττική, και όποιο άλλο μέρος σου αρέσει! (230 d-e) (*ΠΦ* 75/*DIS* 87-88).

Ο Ντερριντά σχολιάζει το παραπάνω παράθεμα ως εξής:

Μετά από μερικές μόνον πράδες, ο Σωκράτης παρομοιάζει με παρασκευάσμα (*drogue*) (*φάρμακον*) τα γραπτά κείμενα που έφερε μαζί του ο Φαίδρος. Αυτό το *φάρμακον*, αυτό το «γιατρικό», αυτό το φίλτρο, ίαμα και δηλητήριο συνάμα, εισάγεται ήδη στο σώμα του λόγου (*discours*) μαζί με όλη την αμφισημία του. Αυτή η γοητεία, αυτή η ικανότητα να σαγηνεύει, αυτή η δύναμη να μαγεύει, μπορεί να κάνουν –συγχρόνως ή διαδοχικά– καλό και κακό. [...] Επενεργώντας διά της γοητείας, το *φάρμακον* εκτρέπει από τους γενικούς, τους φυσικούς ή τους συνηθισμένους δρόμους και κανόνες. Εδώ, κάνει τον Σωκράτη να βγει από τον χώρο του και από τους δρόμους που έπαιρνε συνήθως. Αυτοί οι δρόμοι τον κρατούσαν πάντα στο εσωτερικό της πόλης. Τα γραμμένα φυλλάδια επιδρούν σαν ένα *φάρμακον* που ωθεί ή ελκύει έξω από την πόλη εκείνον που ποτέ δεν θέλησε να βγει, έστω και την τελευταία στιγμή, για να γλιτώσει από το κώναιο. Τον κάνουν να βγει έκτος εαυτού και τον παρασύρουν σ' ένα δρόμο που είναι κυριολεκτικά μία έξοδος (*ΠΦ* 74-75/*DIS* 87).

¹⁴ Εδώ ο Léon Robin μεταφράζει το *φάρμακον* ως *drogue* – συνταγή, όπως και ο Luc Brisson (Platon, *Phédre*, ό.π., σ. 90). Τη μετάφραση στη συγκεκριμένη περίπτωση του *φαρμάκου* ως του «αμέσου» (le moyen) ακολουθεί ο Émile Chambry (Platon, *Phédre*, ό.π., σ. 119): οι «λόγοι... ἐν βιβλίοις» είναι το *φάρμακον*, δηλαδή το «αμέσον», που προκάλεσε την έξοδο του Σωκράτη από την πόλη.

Αλλά πού έγκειται η αμφισημία του *φαρμάκου* στο παραπάνω παράθεμα; Σύμφωνα με τον Ντερριντά, «[α]υτή η γοητεία, αυτή η ικανότητα να σαγηνεύει, αυτή η δύναμη να μαγεύει, μπορεί να κάνουν –συγχρόνως ή διαδοχικά– καλό και κακό». Εντούτοις, στην προκειμένη περίπτωση, το *φάρμακον* δεν ονομάζει την ικανότητα της γραφής να σαγηνεύει ή τη δύναμή της να μαγεύει. Η σαγήνη και η μαγεία δεν αποτελούν το *ίδιον* του *φαρμάκου*. Είναι οι λόγοι (υλόγοις ... εν βιβλίοις), οι οποίοι, μέσω της ικανότητάς τους να μαγεύουν ή να σαγηνεύουν, μπορούν και λειτουργούν ως *φάρμακα*, δηλαδή μπορούν να κάνουν τον Σωκράτη «να βγει από το χώρο του και από τους δρόμους που έπαιρνε συνήθως». Συνεπώς, στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τον Φαίδρο, το *φάρμακον* ονομάζει την ικανότητα των γραπτών, μέσω της δύναμης που έχουν να μαγεύουν ή να σαγηνεύουν, να παράγουν ένα ορισμένο αποτέλεσμα, δηλαδή να εκτρέπουν τον Σωκράτη από τις καθημερινές του συνήθειες.

Η μετατόπιση του Ντερριντά από τη σημασία μιας έννοιας στα αποτελέσματά της

Όμως, υπάρχει κάτι ακόμα στην επιχειρηματολογία του Ντερριντά που χρήζει σημαντικής προσοχής: είναι η υποκατάσταση της σημασίας της έννοιας *φάρμακον* με την περιγραφή των αποτελεσμάτων της χρήσης του ως φαρμακευτικής ουσίας ή δηλητηρίου. Για να υποστηρίξει την ανεπίλυτη αμφισημία της λέξης *φάρμακον* ο Ντερριντά επικεντρώνεται στα αποτελέσματα της χρήσης του *φαρμάκου* όπως αυτά περιγράφονται στο πλατωνικό *corpus*. Όμως η σημασία μιας έννοιας δεν σχετίζεται αναγκαίως με τα αποτελέσματα της χρήσης του πράγματος το οποίο αυτή προσδιορίζει. Τα ιαματικά λουτρά ή το μασάζ, για παράδειγμα, έχουν επίσης ιαματικά αποτελέσματα, αλλά δεν αποκαλούνται *φάρμακα*. Τα φάρμακα επίσης θεωρούνται δηλητηριώδη, αλλά ένα φάρμακο δεν αποτελεί *φάρμακον*. Συνεπώς, η σημασία μιας λέξης δεν θα πρέπει να συγχέεται με τα αποτελέσματα της χρήσης του πράγματος το οποίο αυτή προσδιορίζει. Σε σχέση με τα βασικά αποτελέσματά του, το *φάρμακον* μπορεί πράγματι να κατηγοριοποιηθεί ως «ιαματικό» ή ως «δηλητηριώδες». Αυτό, όμως, δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει να εκλάβουμε τη σημασία του *φαρμάκου* σαν να ταλαντεύεται ατελείωτα ανάμεσα σε αντίθετες έννοιες ως ένας τύπος παράδοξου. Το *φάρμακον* ως *ίαμα* μπορεί να έχει τόσο ιαματικά όσο και δηλητηριώδη αποτελέσματα. Η ασπιρίνη, για παράδειγμα, η οποία θεωρείται θεραπευτική ουσία, δεν παύει να αποτελεί *φάρμακον* με την έννοια του «ιάματος», επειδή μπορεί να έχει και δηλητηριώδη αποτελέσματα, σε περίπτωση που ληφθεί σε μεγάλη ποσότητα. Επίσης, το κώνειο δεν παύει να αποτελεί *φάρμακον* υπό την έννοια του «δηλητηρίου», επειδή μπορεί να έχει και «θεραπευτικά» αποτελέσματα, αφού, όπως μας λέει ο Σωκράτης στην *Απολογία*, έχουμε λόγους να

πιστεύουμε ότι μπορεί ο θάνατος να είναι κάτι καλό («ἐστὶν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι») (Απολογία 40c-41d).

Όμως ακόμα κι αν περιοριστούμε στο επίπεδο των αποτελεσμάτων και όχι της σημασίας, θεωρούμε, σε αντίθεση με τον Ντερριντά, ο οποίος ισχυρίζεται ότι τα αποτελέσματα του *φαρμάκου* –και κατ' επέκταση η φύση του ή η σημασία του– είναι ακαθόριστα, ότι αυτά μπορούν να καθορίζονται κάθε φορά βάσει της οπτικής γωνίας από την οποία αξιολογούνται. Έστω κι αν δεν μπορούμε, σε ένα γενικό επίπεδο, να αποδώσουμε στο *φάρμακον* μόνο θεραπευτικές ή μόνο δηλητηριώδεις ιδιότητες, επομένως να το προσεγγίσουμε ως ένα «είτε... είτε» φαινόμενο, μια τέτοια προσέγγιση καθίσταται εφικτή, όταν το *φάρμακον* απολέσει τη γενικότητά του μέσω της εμφάνισής του εντός ενός ορισμένου πλαισίου και της αξιολόγησής του από μια ορισμένη σκοπιά. Είναι αλήθεια ότι προσεγγίζοντάς το από περισσότερες από μία οπτικές γωνίες, το *φάρμακον* μπορεί να αποτελεί και *ίαμα* και *δηλητήριο*. Είναι η συγκεκριμένη οπτική αξιολόγησης των αποτελεσμάτων του *φαρμάκου* που καθορίζει πότε επενεργεί ως *ίαμα* και πότε ως *δηλητήριο*. Αν τα αποτελέσματά του αξιολογηθούν υπό μία μοναδική οπτική γωνία, το *φάρμακον* δεν μπορεί να αποτελεί ταυτόχρονα και *ίαμα* και *δηλητήριο*. Φυσικά, αυτό δεν εμποδίζει τα αποτελέσματα της χρήσης του *φαρμάκου* να προσεγγίζονται και να αξιολογούνται από διαφορετικές οπτικές γωνίες, πράγμα που επιτρέπει διαφορετικές ή ακόμα και αντίθετες αξιολογικές περιγραφές των αποτελεσμάτων της λειτουργίας του, ακόμα και στο ίδιο κείμενο όπου εμφανίζεται.

Ερχόμενοι στο παράδειγμα που επικαλείται ο Ντερριντά για να δικαιολογήσει τον «ανεπίκριτο» ή «μη αποφασίσιμο» χαρακτήρα των αποτελεσμάτων του *φαρμάκου* –όταν αυτό λαμβάνεται υπό τη μορφή του κώνειου από τον Σωκράτη στον *Φαίδωνα*– αν αξιολογήσουμε τα αποτελέσματά του από τη σκοπιά της ικανότητάς του να επιφέρει τον φυσικό θάνατο σε αυτόν που το πίνει (στην περίπτωση μας, τον Σωκράτη), τότε το *φάρμακον* δεν αποτελεί παρά μόνο *δηλητήριο*. Αν το *φάρμακον* αξιολογηθεί από τη σκοπιά του ότι με το να επιφέρει το θάνατο μπορεί την ίδια ακριβώς στιγμή να «μυεί στη θέαση του είδους και στην αθανασία της ψυχής», τότε αυτό μπορεί να αποτελεί *ίαμα* και όχι *δηλητήριο*. Εάν κάποιος συνεκτιμήσει και τις δύο προσεγγίσεις των αποτελεσμάτων (όπως κάνει ο Ντερριντά), τότε μπορεί να ειπωθεί ότι το πλατωνικό *φάρμακον* γενικά έχει και *ιαματικά* και *δηλητηριώδη* αποτελέσματα, δηλαδή ότι τα αποτελέσματά του είναι *αμφίσημα*. Συνεπώς, αν το *φάρμακον* μπορεί να έχει στο πλατωνικό κείμενο και *ιαματικά* και *δηλητηριώδη* αποτελέσματα, αυτό δεν οφείλεται στην αδυναμία μας να διαχωρίσουμε «τη μια σημασία του *φαρμάκου* από την αντίθετή της» ή τα αποτελέσματά του τα μεν από τα δε, αλλά στο ότι αυτά τα αποτελέσματα προσεγγίζονται και ερμηνεύονται από περισσότερες από μία οπτικές γωνίες.

Η γλωσσική σημασία

πάνω από την πλακισωμένη σημασία και ενάντια της

Αυτό που καθίσταται φανερό από τις αναλύσεις του Ντερριντά είναι ότι η «ανεπίκριτη» ή «μη αποφασίσιμη» λέξη «προηγείται» [...] των διαφόρων αποτελεσμάτων της, δηλαδή προηγείται της εκφοράς της στον λόγο, δηλαδή προηγείται του πλαισίου μέσα στο οποίο εκφέρεται και ως εκ τούτου μπορεί να ελέγχει τις συγκεκριμένες της εμφανίσεις στον λόγο, δηλαδή μπορεί να ελέγχει το πλαίσιο μέσα στο οποίο απαντάται. Με αυτή την έννοια, το αφηρημένο εμφανίζεται να προηγείται του συγκεκριμένου και να το καθορίζει. Αυτό που θα προσπαθήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια είναι ο δεσμός που διατηρεί η παραπάνω θέση με τη σωσσυριανή γλωσσολογία της οποίας είναι κληρονόμος, δεσμός που καθιστά αυτή τη θέση προβληματική.

Από τη σκοπιά της θέσης του «αυθαίρετου του σημείου», αυτό που ενδιαφέρει τον γλωσσολόγο δεν είναι η σχέση του σημείου με την πραγματικότητα που αντανακλά ή το υποκείμενο που χρησιμοποιεί το σημείο, αλλά η σχέση ενός σημείου με ένα άλλο σημείο μέσα σε ένα κλειστό σύστημα ήδη αποδεκτό και εγκεκριμένο. Με άλλα λόγια, ο γλωσσολόγος ενδιαφέρεται για την εσωτερική λογική του ίδιου του συστήματος των σημείων.

Το σημείο αφετηρίας για τον Φερντινάν ντε Σωσσύρ είναι η διάκριση ανάμεσα σε τρεις εκφάνσεις της γλώσσας: τον λόγο (*langage*), τη γλώσσα ως ένα σύστημα από μορφές (*langue*) και τη γλώσσα ως ατομική γλωσσική εκφορά – ως λεκτικό ενέργημα ή ομιλία (*parole*). Η γλώσσα (*langue*) και η ομιλία (*parole*) αποτελούν συστατικά του λόγου (*langage*), ενώ ο τελευταίος κατανοείται ως το σύνολο των φαινομένων – φυσικών, φυσιολογικών και ψυχολογικών – που λαμβάνουν μέρος στην πραγμάτωση της λεκτικής δραστηριότητας.¹⁵

Ο στόχος αυτής της διάκρισης είναι μεθοδολογικός: αποσκοπεί, δηλαδή στο να απομονώσει το αντικείμενο της γλωσσικής έρευνας. Ο λόγος (*langage*), καθώς και η ομιλία (*parole*), σύμφωνα με το Σωσσύρ, δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο σπουδής της γλωσσολογίας. Κι αυτό επειδή δεν έχουν καμία εσωτερική ενότητα, αλλά ούτε μια ανεξάρτητη και αυτόνομη κανονιστικότητα. Η αντιφατική τους σύνθεση δεν τους επιτρέπει να αποτελέσουν μια σταθερή βάση για τον ακριβή ορισμό του γλωσσικού συμβάντος. Ο ισχυρισμός του Σωσσύρ είναι ότι η γλώσσα (*langue*) ως ένα σύστημα από κανονιστικά ταυτόσημες μορφές θα πρέπει να είναι το σημείο αφετηρίας για τη γλωσσική ανάλυση και ότι όλες οι εκδηλώσεις της ομιλίας θα πρέπει να διασαφηνιστούν από τη γωνία αυτών των σταθερών και αυτόνομων μορφών (ΜΓΓ 38). Η γλωσσολογία,

¹⁵ Ferdinand de Saussure, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ.Δ. Αποστολόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 1979, σσ. 38-39, εφεξής: ΜΓΓ.

όπως την αντιλαμβάνεται ο Σωσσύρ, δεν μπορεί να έχει τη γλωσσική εκφορά ως αντικείμενό της. Αυτό που συγκροτεί το γλωσσικό στοιχείο στη γλωσσική εκφορά είναι οι κανονιστικά ταυτότητες μορφές της γλώσσας που είναι παρούσες σε αυτή. Κάθε τι άλλο είναι «δευτερεύον και συμπτωματικό».

Είναι σαφές από τον τρόπο με τον οποίο ο Σωσσύρ καθορίζει το σύστημα της γλώσσας ότι αυτό είναι εντελώς ανεξάρτητο από ατομικές δημιουργικές πράξεις, προθέσεις ή κίνητρα. Η γλώσσα στέκεται μπροστά στο άτομο ως ένας απαράβατος, αδιαφιλονίκητος κανόνας (νόρμα) που το άτομο δεν μπορεί παρά να αποδεχθεί. Το άτομο κατακτά το σύστημα της γλώσσας απολύτως έτοιμο από τη γλωσσική του κοινότητα. Το ατομικό ενέργημα της άρθρωσης ήχων καθίσταται γλωσσικό ενέργημα μόνο μέσω της συμμόρφωσής του με το σταθερό (για κάθε ορισμένη στιγμή στο χρόνο) και αδιαμφισβήτητο (για το άτομο) σύστημα της γλώσσας.

Εντούτοις, αν και «η γλώσσα είναι αναγκαία για να είναι κατανοητή η ομιλία και να παράγει όλα τα αποτελέσματά της», ταυτόχρονα ο Σωσσύρ θα αναγνωρίσει ότι «και η ομιλία είναι αναγκαία για να εγκαθιδρυθεί η γλώσσα. Ιστορικά, η ομιλία προηγείται πάντοτε. Πώς θα σκεφτόταν κανείς να συνδέσει μια ιδέα σε μια λεκτική εικόνα, αν δεν έπιανε αυτή τη σύνδεση πρώτα σε μια πράξη της ομιλίας;» (εμείς υπογραμμίζουμε) (ΜΓΓ 49). Τα ενεργήματα του ατομικού λόγου, δηλαδή της ομιλίας, μπορούν και εξηγούν, σε αντίθεση με το γλωσσικό σύστημα, τόσο την ιστορική δυνατότητα αλλαγής των γλωσσικών μορφών όσο και –σημαντικό για την παρούσα ανάλυσή μας– τον ίδιο τον τρόπο παραγωγής του γλωσσικού συστήματος και των γλωσσικών μορφών που το απαρτίζουν:

[...] η ομιλία είναι εκείνη που συντελεί στην εξέλιξη της γλώσσας: οι εντυπώσεις που δεχόμαστε ακούγοντας τους άλλους, αυτές κυρίως αλλάζουν τις γλωσσικές μας συνήθειες. Υπάρχει λοιπόν, αλληλεξάρτηση γλώσσας και ομιλίας: η γλώσσα είναι ταυτόχρονα το όργανο και το προϊόν της ομιλίας. Το γεγονός όμως αυτό δεν τις εμποδίζει να είναι δυο πράγματα απόλυτα ξεχωριστά (ΜΓΓ 49).

Είναι εμφανές, όμως, ότι οι γλωσσικές μορφές που απαρτίζουν το σύστημα της γλώσσας δεν μπορεί να αποκτήθηκαν παρά μόνο μέσω αφαίρεσης. Μια γλωσσική μορφή συγκροτείται από στοιχεία τα οποία λαμβάνονται μέσω αφαίρεσης από τις πραγματικές μονάδες της ομιλίας. Η γλωσσική μορφή, αποσπασμένη μέσω αφαίρεσης από τη δυναμική ολότητα μιας πλήρους εκδήλωσης της ομιλίας, δηλαδή του εκφωνήματος, δεν αποτελεί παρά μόνο μία πλευρά της ενιαίας οντότητας του εκφωνήματος. Μια λέξη δεν αποτελεί ένα απλό στοιχείο του λεξιλογίου, αλλά έχει χρησιμοποιηθεί σε μια μεγάλη ποικιλία πλαισίων. Όπως δηλώνει ο Ρώσος γλωσσολόγος Βαλεντίν Ν. Βολοσίνοφ (V. N. Volosinov) «η σημασία μιας λέξης καθορίζεται πλήρως από το πλαίσιο των συμφραζομένων

της. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν τόσες σημασίες μιας λέξης όσα και τα πλαίσια της χρήσης της».¹⁶ Ταυτόχρονα όμως η λέξη δεν παύει να αποτελεί μια μοναδική οντότητα· δεν διαλύεται σε τόσες ξεχωριστές λέξεις όσα είναι και τα πλαίσια της χρήσης της. Η ενότητα μιας λέξης εξασφαλίζεται όχι μόνο από την ενότητα της φωνητικής της σύστασης, αλλά κι από εκείνον τον παράγοντα της ενότητας που είναι κοινός σε όλες τις επιμέρους σημασίες της.

Παραβλέποντας ότι η *langue* επιτεύχθηκε μέσω μιας αφαίρεσης και συνίσταται από στοιχεία αποχωρισμένα *in abstracto* από τις πραγματικές ενότητες της ροής του λόγου, τις γλωσσικές εκφορές («η γλώσσα είναι ταυτόχρονα το όργανο και το προϊόν της ομιλίας»–, ο γλωσσολογικός αναγωγισμός του Σωσσύρ θα θελήσει να αντλήσει τη σημασία του σημείου αποκλειστικά από το ίδιο το γλωσσικό σύστημα εντός του οποίου αυτό βρίσκεται. Τα σημεία λαμβάνουν τη σημασία τους διαφορεικά, δηλαδή δεν σημαίνουν μέσω της εγγενούς τους σχέσης με ένα αναφερόμενο, αλλά μέσω της θέσης τους σε μια αλυσίδα νοηματικών και φωνητικών διαφορών. Όπως ο ίδιος ο Σωσσύρ αναφέρει, «στη γλώσσα δεν υπάρχουν παρά μόνο διαφορές» (ΜΓΓ 159). Επιπλέον, αυτές οι διαφορές δεν αποτελούν διαφορές ανάμεσα σε θετικούς όρους, δηλαδή ανάμεσα σε προϋπάρχουσες ταυτότητες, διότι «στη γλώσσα υπάρχουν διαφορές χωρίς θετικούς όρους». Η γλώσσα δεν έχει ούτε ιδέες αλλά ούτε και ήχους που θα προϋπήρχαν στο γλωσσικό σύστημα, αλλά μόνο διαφορές νοηματικές και διαφορές φωνητικές που προέρχονται από αυτό το σύστημα (ΜΓΓ 159).

Παρά την κατάδειξη και αποδόμηση της μεταφυσικής φύσης του γλωσσικού σημείου, αλλά και ως απόρροια αυτής, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι δεν μπορούμε να αποποιηθούμε μια τέτοια έννοια,¹⁷ ο Ντερριντά υιοθετεί τη διαφορεική φύση της σημασίας, ενώ ταυτόχρονα την καθιστά πιο ριζοσπαστική: αν μια σημασιόμενη έννοια σημαίνει μόνο στο βαθμό που εγγράφεται σε μια αλυσίδα ή συστηματικό παιχνίδι διαφορών, τότε, για τον Ντερριντά, δεν είναι ποτέ παρούσα εν εαυτή και δι' εαυτήν, δεν συνιστά μια επαρκή παρουσία η οποία θα παρέπεμπε μόνο στον εαυτό της.¹⁸ Ως εκ τούτου, η δομή του σημείου είναι πάντα σημαδεμένη από διαφορά και μη-παρουσία (*différance*).

Το πρώτο συμπέρασμα που θα μπορούσαμε να αντλήσουμε από τα παραπάνω αναφορικά με το *φάρμακον* είναι ότι ο κάθε σημασιακός του πόλος, είτε αυτός του «ιάματος» είτε αυτός του «δηλητηρίου», δεν είναι ποτέ παρών από μόνος του, σε μια επαρκή παρουσία που θα παρέπεμπε μόνο στον εαυτό του.

¹⁶ Βαλεντίν Ν. Βολοσίνοφ, *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, μτφρ. Βασίλης Αλεξίου, Παπαζήσης, Αθήνα 1998, σσ. 188-189.

¹⁷ Τζέφφρυ Μπέννινγκτον, *Ζαν Ντερριντά, Ντερριντά*, μτφρ. επιμ.-πρόλ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, Ευτύχης Πυροβολάκης, νήσος, Αθήνα 2019, σσ. 62-81.

¹⁸ Jacques Derrida, *Θέσεις*, ό.π., σ. 44 (γαλλ.: *Positions*, ό.π., σ. 37).

Έτσι, κάθε έννοια είναι «ουσιωδώς εγγεγραμμένη σε μια αλυσίδα ή σε ένα σύστημα εντός του οποίου παραπέμπει στην άλλη, σε άλλες έννοιες, διαμέσου του συστηματικού παιχνιδιού των διαφορών».¹⁹ Κάθε σημασία εμπεριέχει μέσα της το «έχνος» εκείνου στο οποίο αγωνίζεται (τελεολογικά) να αντιτεθεί. Καμία έννοια δεν μπορεί να τεθεί υπό αυστηρή σκέψη χωρίς το «έχνος» της διαφοράς της από το Άλλο το οποίο είναι εγγεγραμμένο εντός της, εφόσον τη συγκροτεί. Αλλά, επειδή αυτές «οι διαφορές είναι οι ίδιες αποτελέσματα», δηλαδή «δεν έχουν πέσει από τον ουρανό έτοιμες, και δεν είναι περισσότερο εγγεγραμμένες σε έναν τόπο νοητό απ' ό,τι είναι προδιαγεγραμμένες στη φαιά ουσία του εγκεφάλου», θα πρέπει να έχουν «παραχθεί» με κάποιο τρόπο. Η «différance» είναι «η μη πλήρης, μη απλή “καταγωγή”, είναι η δομημένη και διαφοροποιούμενη/αναβεβλημένη [différente] καταγωγή των διαφορών. Ως εκ τούτου, το όνομα “καταγωγή” δεν της αρμόζει πλέον».²⁰ Παρόμοια, όπως ο ίδιος ο Ντερριντά μας πληροφορεί, με το να «“προηγείται” της αντίθεσης των διαφορετικών αποτελεσμάτων, επειδή προηγείται των διαφορών ως αποτελεσμάτων», το φάρμακον είναι η κίνηση, ο τόπος και το παιχνίδι, η (παραγωγή της) διαφοράς(ς). Είναι η *différance* της διαφοράς (ΠΦ 164-165/DIS 158). Το φάρμακον είναι ένα άλλο όνομα για τη *différance*. Και υπ' αυτή την έννοια το φάρμακον, όπως και η *différance*, δεν αποτελεί παρά μόνο μια «οιονεί καταγωγή».

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, ο ισχυρισμός του Ντερριντά είναι ότι το φαινομενικό σύνορο ανάμεσα σε κάθε ζευγάρι αντιθετικών όρων (π.χ. ίαμα/δηλητήριο, εντός/εκτός κλπ.) διαλύεται σε αυτό που ονομάζει αναπόφευκτη «χιασματική δομή», δηλαδή υπάρχει «μια συνεχής ολίσθηση οντοτήτων διαμέσου των συνόρων στα αντίθετά τους», ώστε να προκαλείται μια «συνεχής αντιστροφή ιδιοτήτων», κι ότι αυτό το «πέρασμα απέναντι» επιβάλλεται στον αναγνώστη από ένα «υπόλειμμα» σημασίας μέσα στο ίδιο το κείμενο.

Το διαφορικό παιχνίδι της γλώσσας εμποδίζει, σύμφωνα με τον Ντερριντά, την περιγραφή αμφίσημων εννοιών (όπως το φάρμακον στον Πλάτωνα ή το αναπλήρωμα/συμπλήρωμα στον Ρουσσώ) ή αντιθετικών δυάδων (όπως αυτή του εντός και εκτός), μόνο από τον ένα σημασιακό τους πόλο. Κάθε φορά που ένας μεταφυσικός συγγραφέας αποπειράται να χρησιμοποιήσει μια αμφίσημη έννοια ή μια δυαδική αντίθεση μόνο από τη μία της σημασία, αργά ή γρήγορα, λόγω της «διαφορικής» συγκρότησης των αντιθέτων, και η άλλη σημασία της θα εμφανιστεί στο προσκήνιο, με έναν μάλλον παράδοξο τρόπο, παρά τις αντίθετες προθέσεις του συγγραφέα. Η αρχή της *différance* παρουσιάζεται να εργάζεται ακάματα από μόνη της στα κείμενα της φιλοσοφικής παράδοσης ενάντια στις

¹⁹ Jacques Derrida, «Η *différance*», μτφρ. Γεράσιμος Κακολύρης, *Ποίηση*, τχ. 27, Άνοιξη-Καλοκαίρι 2006, σσ. 72-73.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 73.

ρητά επεκφρασμένες προθέσεις των συγγραφέων τους. Ως εκ τούτου, οι απόψεις ενός φιλοσόφου δεν χρειάζεται να ανασκευαστούν από έναν άλλο φιλόσοφο· ανασκευάζονται από την ίδια τη γλώσσα που είναι μεγαλύτερη κι από τους δύο.

Έτσι, για τον Ντερριντά, η «ανεπικρισία» ή «μη αποφασιστικότητα» του κειμένου του Πλάτωνα αναφορικά με το *φάρμακον* δεν είναι σε καμία περίπτωση συμπτωματική ή τυχαία, αλλά καθίσταται απολύτως αναγκαία ως τέτοια από τον τρόπο με τον οποίο, σύμφωνα με την αποδομήση, συγκροτούνται τα σημασιακά αντίθετα μέσα στη γλώσσα. Δηλαδή, λόγω αυτής της κοινής συγκρότησής τους υπάρχει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μια συνεχής επικοινωνία μεταξύ των δυαδικών αντιθέτων, μια κοινή «δύναμη» που τα διαπερνά, με αποτέλεσμα να καθιστά οποιαδήποτε απόπειρα απομόνωσης του ενός από το άλλο προβληματική.

Ωστόσο, αυτή η αποδομητική «αρχή» δεν φαίνεται να δημιουργεί κανένα απολύτως πρόβλημα για την αποσαφήνιση ή τον καθορισμό των προθέσεων του συγγραφέα γύρω από το ποια από τις δύο αντιτιθέμενες σημασίες ήθελε να επιβεβαιώσει. Ο συγγραφέας μπορεί, σύμφωνα με τις πρακτικές της αποδομητικής ανάγνωσης, να καθιστά γνωστές τις προθέσεις του σχετικά με το πώς θα ήθελε να εκληφθεί από τον αναγνώστη του, για παράδειγμα, η λέξη *φάρμακον*, δηλαδή ως *ίαμα* ή ως *δηλητήριο*, χωρίς απολύτως κανένα πρόβλημα. Εδώ, η *αμφισημία* της λέξης δεν φαίνεται να αποτελεί ζήτημα. Είναι πάντα εφικτό να αναγνωρίσουμε την προθετική σημασία της αμφίσημης λέξης με ένα μη αμφίσημο τρόπο. Κι αυτό είναι ενδεικτικό του παράδοξου χαρακτήρα της αποδομητικής ανάγνωσης, η οποία είναι αναγκασμένη να επικαλείται ταυτόχρονα την ικανότητα της γλώσσας να μπορεί να προσδιορίζει με έναν *κατηγορηματικό* τρόπο με ποια από τις δύο σημασίες της ο συγγραφέας επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει μια αμφίσημη δυαδική αντιθετική έννοια (όπως, για παράδειγμα, να μπορεί κάποιος να αποφανεται αν σε ένα ορισμένο απόσπασμα ο Πλάτων είχε σκοπό να χρησιμοποιήσει τη λέξη *φάρμακον* με την έννοια του *ιάματος* ή του *δηλητηρίου* αντίστοιχα), όσο και την ανεπίλυτη, «ανεπίκριτη» αμφισημία της, όταν θα πρέπει να αποδομήσει αυτές τις προθέσεις (εδώ η λέξη *φάρμακον* θα πρέπει να σημαίνει αναγκαστικά και *ίαμα* και *δηλητήριο*).²¹

Αποψη μας είναι ότι με το να ακολουθεί εν μέρει τον Σωσσύρ, ο Ντερριντά υποκαθιστά τη σημασιολογικά καθορισμένη θέση του *φαρμάκου* στην *parole* με τη δομική αμφισημία που αυτό απολαμβάνει στη *langue*. Η σιωπηρή υπόθεση είναι ότι μια λέξη θα πρέπει να κατέχει όλες τις πλευρές της σημασίας της. Και έτσι είναι υπό αφαίρεση ή εν δυνάμει, δηλαδή στη *langue*. Για τον Ντερριντά,

²¹ Σχετικά με την παράδοση φύση της ντερριντιανής αποδομητικής ανάγνωσης βλ. Γεράσιμος Κακολύρης, *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Εκκρεμές, Αθήνα 2004, καθώς και το Gerasimos Kakoliris, «Jacques Derrida's Double Deconstructive

αυτή η κατάσταση είναι ολοφάνερα η πραγματική κατάσταση της γλώσσας. Όταν βλέπει την περιορισμένη σημασία του *φαρμάκου* στο *Φαίδρο*, φαντάζεται ότι ο Πλάτων έχει με κάποιον τρόπο επιβάλει προσωρινά τη θέλησή του επάνω στη λέξη εξαναγκάζοντάς την να υποταγεί σε μια δύναμη μη φυσική για τη γλώσσα. Όμως, είναι καθαρά θέμα χρόνου για το κείμενο να ανατρέψει αυτή τη βία που ασκήθηκε στη λέξη και να αποκαταστήσει την αμφισημία της. Η ίδια η γλώσσα, σύμφωνα με τον Ντερριντά, θα αρνηθεί μια τέτοια επιβολή, πράγμα που θα καταστήσει τις προθέσεις και τους ισχυρισμούς του Πλάτωνα αποδομήσιμους.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η ενότητα της λέξης προβάλλεται, από τον Ντερριντά, σαν να προϋπάρχει της πολλαπλότητας των σημασιών της. Στη συνέχεια, αυτή η πολλαπλότητα (η οποία κατέστησε δυνατή την ενότητα της σημασίας της λέξης) γίνεται αντιληπτή ως ο τυχαίος απόηχος της άκαμπτης, προϋπάρχουσας ενότητας της σημασίας της.²²

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΠΦ* Derrida, Jacques, *Πλάτωνος φαρμακεία*, μτφρ. Χ.Γ. Λάζος, Άγρα, Αθήνα 1990.
- DIS* Derrida, Jacques, *La dissémination*, Éditions de Seuil (Collection «Essais»), Παρίσι 1972.
- MGF* de Saussure, Ferdinand, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ.Δ. Αποστολόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 1979.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βολοσίνοφ, Βαλεντίν Ν., *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, μτφρ., Βασίλης Αλεξίου, Παπαζήσης, Αθήνα 1998.
- Brogan, Walter, «Plato's *Pharmakon*: Between two Repetitions», στο Hugh J. Silverman (επιμ.), *Derrida and Deconstruction*, Routledge, Λονδίνο 1989, σσ. 7-23.
- Ντερριντά, Ζακ, *Περί γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, «Γνώση», Αθήνα 1990.
- Derrida, Jacques, «H *différance*», μτφρ. Γεράσιμος Κακολύρης, περιοδικό *Ποίηση*, τχ. 27, Άνοιξη-Καλοκαίρι 2006, σ. 61-78 (α' μέρος) & τχ. 28, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2006, σ. 201-216 (β' μέρος).

Reading: A Contradiction in Terms?», *The Journal of the British Society for Phenomenology*, τόμ. 35, τχ. 3, Οκτώβριος 2004, σσ. 283-292.

²² Ευχαριστώ την Κυκή Καψαμπέλη και τη Χαρά Μπανάκου-Καραγκούνη για την πολύτιμη βοήθειά τους, καθώς και τον ανώνυμο κριτή για τις παρατηρήσεις του.

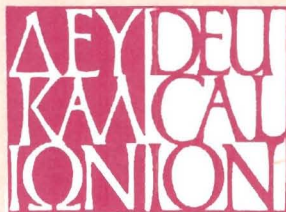
- Derrida, Jacques, *Θέσεις*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2006.
- Derrida, Jacques, *Positions*, Les Éditions de Minuit, Παρίσι 1972.
- Κακολύρης, Γεράσιμος, *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Εκκρεμές, Αθήνα 2004.
- Kakoliris, Gerasimos, «Jacques Derrida's Double Deconstructive Reading: A Contradiction in Terms?», *The Journal of the British Society for Phenomenology*, τόμ. 35, τχ. 3, Οκτώβριος 2004, σσ. 283-292.
- Liddel, Henry George & Scott, Robert, *Greek-English Lexicon*, αναθεωρημένο από τον Henri Stuart Jones.
- Μπέννινγκτον, Τζέφρυ - Ντεριντά, Ζακ, *Ντεριντά*, μτφρ.-επιμ.-πρόλ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, Ευτύχης Πυροβολάκης, νήσος, Αθήνα 2019.
- Νίτσε, *Το λυκόφως των ειδώλων*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδοτική Θεσ/νίκης.
- Πλάτων, *Απολογία Σωκράτους*, μτφρ. Κ. Κουραβέλος, «Ι. Ζαχαρόπουλος», Αθήνα.
- Platon, *Phédre*, μτφρ.-σημ. Émile Chambry, GF-Flammarion (Le banquet), Παρίσι 1992, 'H1964.
- Platon, *Phédre*, μτφρ. Léon Robin, 7η έκδοση, Société d'Éditions «Les Belles-Lettres» («Collection des Universités de France»), Παρίσι 1970.
- Platon, *Phédre*, μτφρ.-εισ.-σημ. Luc Brisson, βελτιωμένη έκδοση, Παρίσι: GF-Flammarion, 2000, 'H1989.
- Plato, *Phaedrus*, μτφρ.-εισ.-σημ. Alexander Nehamas & Paul Woodruff, Εκδόσεις Hackett, Ινδιανάπολις / Κέμπριτζ 1995.

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ^η

Περιοδική έκδοση για τη φιλοσοφική έρευνα και κριτική

Γράφουν

Γιάννης Κοζάτσας
Θοδωρής Δημητράκος
Πέτρος Μπεϊμανάβης
Γεράσιμος Κακολύρης
Χαράλαμπος Βέντης
Βάσω Κιντή
Μαρία Καρακούση

33/1-2

Δεκέμβριος 2019

ΕΚΚΡΕΜΕΣ